

Харченко О.М., асистент кафедри
рисунка, живопису та скульптури
факультету архітектури та дизайну

*Інститут міського господарства,
Національний авіаційний університет*

ДИЗАЙН ОФОРМЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДИТЯЧОЇ КНИГИ НА ПРИКЛАДІ КАЗОК

Анотація. На основі аналізу особливостей та вимог до дизайну оформлення дитячої книги другої половини ХХ – початку ХХІ ст. досліджено роль дизайну книги в естетичному вихованні юного читача.

Ключові слова: дизайн книги, дитяча книга, українські дитячі видання.

Аннотация. На основании анализа особенностей и требований к дизайну оформления детской книги второй половины ХХ – начала ХХІ вв. исследована роль дизайна детской книги в эстетическом воспитании юного читателя.

Ключевые слова: дизайн книги, детская книга, украинские детские издательства.

Annotation. On the basis of analysis of features and requirements to the design of the book for children of the second part of the ХХth c. – beginning of the ХХІst c. the author investigated the role of design in aesthetic education of a young reader.

Keywords: book design, book for children, Ukrainian youth publishing houses.

Постановка проблеми. В дизайні дитячої книги в нашій країні постає проблема творення власного стилю притаманного саме українській книзі, який би міг зайняти своє місце серед світових лідерів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українська графіка другої половини ХХ ст. досліджена вітчизняними мистецтвознавцями. Фахівці звертають увагу на те, що українська графіка цього періоду часу відзначалася бурхливим розвитком і значними творчими досягненнями. Причини її розквіту саме в цей час пояснюють по-різному, але обов'язково згадують про важливі зміни політичної ситуації в Україні. Дослідники звертають також увагу на появу великої кількості нових імен, але ніким з науковців українська графіка другої половини ХХ ст. – початку ХХІ ст. не розглядалася поки як цілісне явище, яке мало свої етапи формування і розвитку.

Серед робіт, присвячених українській графіці вказаного періоду, особливе місце посідають праці Б. Валуєнка. Він чи не першим з мистецтвознавців помітив, зрозумів і привітав графіків нової генерації саме як художників книги і сміливих реформаторів книжкового мистецтва. Публіцистичний пафос вдало поєднується в його статтях і монографіях з блискучим мистецтвознавчим аналізом.

У праці В. Афанасьєва “Українське радянське мистецтво 1960 — 1980-х рр.” дається узагальнена і досить стисла характеристика графіки цього періоду. Дослідник відзначає її інтенсивний розвиток. На його думку, українські художники книги орієнтувалися у своїй творчості на рукописну книгу і стародруки, творчість Г. Нарбути і В. Фаворського, а також народне мистецтво. Дослідник розглядає роботи С. Адамовича, А. Базилевича О. Губарева, О. Данченка, В. Куткіна, Н. Лопухової, І. Селіванова, Г. Якутовича. Однак стилістичної єдності в їхній творчості В. Афанасьєв не простежує.

На особливу увагу заслуговують дві фундаментальні праці В. Шпакова — “Художник і книга” та “Книга і час”, в яких автор зібрав і проаналізував величезний матеріал з історії мистецтва книги в Україні.

Більшості художників, творчість яких розглядається в статті, присвячені окремі монографії. Вони містять перш за все аналіз творчості митців, але й характеристика часу, в який розпочинали свою діяльність українські графіки, посідає в таких працях надзвичайно важливе місце. В зазначений період часу в історії радянської книжкової графіки розпочинається новий етап, який В. Ляхов образно визначив як “розкнижування” книжкової графіки. Рішення, що їх пропонують молоді художники книги, все частіше полягають у відмові від такою дорогою ціною здобутого синтезу. Графіки повертаються до станкової серії, що має з ілюстрованим текстом більш тонкі й складні зв'язки. Характерною стає і відмова від попередніх улюблених технік, які, як вважалося, забезпечують найбільш гармонійне співіснування ілюстрацій з друкованим текстом — малюнок пером, лінориту й деревориту. Ілюстратори починають надавати перевагу офорті і літографії.

Виділення невирішених частин загальної проблеми, котрим присвячена дана стаття.

Відповідність дизайну сучасним вимогам, а саме: багатоцільове призначення, високохудожній рівень оформлення книги для дітей за допомогою використання найновітніших технологічних можливостей в створенні такого продукту.

Надійшла до редакції 15.02.2010

Мета статті: виявлення характерних особливостей дизайну дитячої книги: *макет, конструкція, колористичне вирішення*, які підсилюють враження та справляють виховний вплив, з метою їх практичного застосування в поліграфічній галузі.

Виклад основного матеріалу.

Ми живемо в швидкоплинному світі, кардинальні соціальні, економічні та політичні зміни в якому зумовлюють необхідність пошуку нових життєвих орієнтирів. Вирішенням такого завдання займається мистецтво, зокрема мистецтво оформлення книги.

Давно минули ті часи, коли книги писалися від руки на пергаменті, а чорнила виготовлялися із чорнилних горішків, вишневого клею, дубильних речовин та інших матеріалів. Переписувачами книг були, головним чином, священники, дякони, монахи.

Виготовлення сучасної книги пов'язано із складними технологічними процесами, в яких задіяна велика кількість висококваліфікованих поліграфістів. Стрімкий розвиток поліграфії зумовлює виникнення нових технологічних можливостей та поліграфічних матеріалів, які уможливають втілення в життя найсміливіші проекти.

Художнє оформлення книги має свої особливості. Наприклад, на відміну від художньої книги, яка, як правило, має виразний та яскравий дизайн обкладинки та ілюстрацій, дизайн наукових книг має бути лаконічним, точним і ґрунтовним. Перевага надається діловому стилю, а тому ілюстрацій дуже мало або немає зовсім. Шрифт, як правило, дрібний, простий, без зайвих прикрас.

Особливості в оформленні має й дитяча книга, яка має враховувати специфіку дитячої психології, щоб реалізувати своє основне покликання – стати другом дитини, з яким цікаво грати, подорожувати, пізнавати оточуючий світ, розвиватися і мріяти.

Надзвичайно важливою є перша зустріч дитини із книгою. Вона має викликати радість і бажання зазирнути туди ще і ще раз. Отже, дизайнеру потрібно мобілізувати всю свою фантазію, використати весь свій професійний потенціал для того, щоб створити макет дитячої книги.

Дитяча книга може бути якою завгодно за форматом, призначенням і змістовним навантаженням. Тут можливе навіть чорно-біле дизайнерське рішення, яке однак може мати колосальні виражальні властивості, висловлені композиційно, технічно з урахуванням впливу матеріалу з якого воно виготовлене. Наприклад, в оформленні деяких сучасних дитячих видань використовуються різні вставки: стрічечки; очі, як у м'якої іграшки; штучне хутро, до якого дитина може доторкнутися на ілюстрації, де зображена тваринка.

Створюючи дитячу книгу, неможна виставляти на показ художні прийоми, щоб юний глядач обов'язково оцінив вміння художника-дизайнера. Тут має бути проявлений такт та хороший смак. Справжній професіонал вміє спрямовувати увагу читача, привертати її туди, куди потрібно за сюжетом та стилем літературного твору.

Дизайн дитячої книги повинна мати виразний, який би міг захопити увагу дитини за допомогою безсюжетних деталей: оправ, форзацу, формату, шрифту і т.п. для розкриття основної теми літературного твору.

Книга може складатися із суперобкладинки, форзацу, обкладинки в різних за типом оправах, авантитулу, титулу, підрозділятися на декілька шмуктитулів, в яких може бути чимало ілюстрацій різних за розміром і призначенням.

Кожен новий розділ може починатися прикрашеною буквицею, а колонцифра може мати свій неповторний декор. Така книга може вкладатися в практичний, з оригінальним дизайном футляр для зберігання.

Практично у всіх випадках дизайн суперобкладинки включає в себе малюнки. Найбільш цінними виступають рисовані від руки олівцями чи фарбами, а не взяті з комп'ютерних каталогів. Це означає, що створити посправжньому хороший дизайн може лише хороший художник. У створенні високохудожньої обкладинки використовуються яскраві, пробуджуючі уяву кольори і реалістичне або декоративне з добре вималюваними деталями зображення. Суперобкладинка і обкладинка книги не тільки зберігає, а й допомагає рекламувати її, швидко сповістити читача, чому присвячена дана книга.

У більшості випадків нам видно тільки корінець книги. Використання яскравих фарб або сміливої та оригінальної графіки допомагає книзі виділитися серед інших на книжковій полиці в магазині або в бібліотеці. Шрифт для назви потрібно вибирати такий щоб не ускладнював читання і був помітним здалеку.

В сучасному дизайні використовуються різні методи оправи. Якому саме надати перевагу дизайнер вирішує, виходячи із кількості текстового матеріалу і кінцевої ширини публікації. Способи оправи можуть бути наступними: тверда оправа, клеєне скріплення блоків, з'єднання дротиковими скобами, шиття втачку, оправа на клеєві стрічці, оправа пластиковими пружинами, спіральна оправа, металеве кільце.

В дизайні книг для дітей має використовуватися трохи більший кегель шрифту, велика кількість ілюстрацій, що зумовлює розміщення меншої кількості слів на одній сторінці.

Особлива увага приділяється деталям ілюстрацій, тому що рисунок може являти собою оповідання про події тим дітям, котрі ще не вміють читати.

Для зовсім маленьких читачів важливо, щоб формат видання був не дуже великий і не дуже маленький, а такий, щоб його було легко тримати в руках і добре читати, не напружуючи зір. Дизайн має бути яскравий, простий і виразний.

Як відомо, для маленьких читачів найцікавішим жанром є народні казки, легенди, міфи та оповідання. Завдяки доступності казкових образів, мотивів та мови оповідання для дитячого сприйняття, казки справляють великий позитивний вплив на процесі загального розвитку людини уже з перших років її життя.

Велика відповідальність лягає на плечі дизайнерів книги та художників-ілюстраторів, тому що саме завдяки своєму професіоналізму та оригінальності оформлення їм потрібно відтворити все змістовне навантаження казки: любов до рідної землі, рідної домівки, своєї родини. Казка вчить працювати, говорити правду, бути кмітливим, товаришувати з людьми і тваринами, нічого не боятися і звичайно фантазувати та мріяти.

Педагогічні можливості української народної казки важко переоцінити. Перші казочки, почуті від бабусі чи мами, дитина запам'ятає на все життя і з цими спогадами асоціюватимуться намальовані образи героїв, в пам'яті залишаться перші книги їх оформлення та ілюстрації. Дизайном та ілюстративним матеріалом важливо зацікавити дитину не просто читати або слухати текст, а нібито взяти участь у казці, щоб було цікаво розглядаючи ілюстрації, головних героїв та їх оточення

співпереживати їм, мандрувати разом з ними. Книга повинна захоплювати, а для цього вона має відрізнятись від інших, подібних за жанром, бути своєрідною, мати притаманний тільки їй особливий, оригінальний дизайн.

На сьогодні можна класифікувати три основні напрямки в українських народних казках: казки про тварин, чарівні або героїко-фантастичні казки та соціально-побутові. Кожна з них має особливості в своєму оформленні.

В казках про тварин, за текстом казки, приручені звірі та птахи замальовуються з набагато більшою симпатією, ніж хижі, котрі не раз завдавали прикростей селянам. Тому спостерігаємо поділ звірів в казках, коли діють: котик, півник, лисичка-сестричка, вовчик-братик, а поряд з ними йдеться про зайця, лисицю, вовка, ведмедя, лева. В казкових оповіданнях звірі співають, танцюють, дружать, сваряться, змагаються, смішно хитрують, нагадуючи при цьому дітей у грі.

Тварини в казках завжди зображаються стилізованими, тобто не в реалістичній манері. На ілюстраціях вони носять одяг, ходять на задніх лапах, живуть в будиночках, схожих на будинки людей. Всі ці та багато інших факторів впливають на дизайн видання. Наприклад, обкладинка може бути у вигляді рукавички або будиночка.

Значну частину українського оповідального епосу становлять казки чарівні (героїко-фантастичні). Героями цих казок є могутні змії, відьми, чорти, Коцїї, Баба-яга та інші. Усі вони зазнають неминучої поразки від юнаків, наділених надзвичайною силою або надзвичайним розумом, яким допомагають різні добрі сили, речі, звірі та люди.

Над дизайном казок цієї категорії працювати найцікавіше, але й набагато складніше. Враховуючи той факт, що головними героями є люди або фантастичні створіння, міфічні істоти, подібні до людей, то ілюстративний матеріал в змозі створити тільки професіонал найвищого класу

Соціально-побутові казки мають багатий фольклорний матеріал. Реалістичніше, а тому – виразніше звучать тут ідеї вільної творчої праці, засуджується жадібність, лицемірство.

Найскладніше працювати над такими казками, тому що вони носять, в основному, повчальний характер, в них мало виражальних моментів – чудес, казкових істот. Потрібно дуже добре знати костюми, предмети побуту, архітектуру регіону якому відповідає казка.

Людина протягом усього життя зберігає в пам'яті картинку з дитячої книги – страшну, веселу, красиву чи, можливо, сумну. Враження дитини від ілюстрації безпосередньо залежить від техніки її виконання, від ступеню емоційного впливу. Рисунок (по мірі того як дитина дорослішає) повинний ускладнюватися разом з текстом. До ілюстрацій додається і перспектива, і світлотінь, і більш складне композиційне рішення – складні ракурси, більш детальне зображення звичних предметів. Діти люблять на ілюстраціях розглядати багатогрунні композиції з великою кількістю ретельно промальованих предметів.

Книги для дітей, створені у радянський період, за винятком комуністичної кон'юктури, зберігають свою актуальність, тому що в них закладені ключові принципи дитячої книги – допомога в пізнанні світу, адаптації до нього, розрізненні добра та зла.

Кришталево чисті фольклорні джерела, немов чарівною водою наповнюють натхненням, енергією та додають бажання працювати кожній творчій людині, дарують радість дорослим і дітям. Фольклор надихав на працю митців, котрі працювали в радянський період над дизайном дитячої книги, таких як: Ю. Васнецова, В. Конашевича, В. Курдова, В. Лебедева, Н. Лопухову, А. Тетьору, С. Чарушина, Г. Якутовича та інших.

Об'єм статті дозволяє детально зупинитись на аналізі творчості тільки одного із видатних українських графіків – Г. Якутовича.

Протягом тридцяти років творчої роботи він створив величезну кількість книжкових робіт, в яких йому вдалося синтезувати нові ідеї із формами народної творчості. В своїй творчості Г. Якутович спирався на закономірності, притаманні народному мистецтву: просту виразність й водночас мудру фольклорну образотворчість. Все це підкреслюється високим професіональним рівнем художника, віртуозним володінням різцем.

Разом з живописом та графікою в Україні 1950-1960 рр. набирала силу чорно-біла ліногравюра Г. Якутовича з притаманною їй пластикою збільшених монументалізованих форм.

Під впливом мексиканської гравюри А. Гомес Г. Якутович по-новому розглянув можливості станкової гравюри, поглибив її змістовність.

«Вважаю, що джерела справжнього розуміння монументального мистецтва лежать у народній творчості. Вивчаючи його, я зустрівся з дивовижними творами, простими й монументальними. Такими є народна українська гравюра, декоративне мистецтво. Тут кожен твір узагальнений. Тут є синтез, а він, природно, веде до монументальності. Саме до джерел народного мистецтва я звертаюся, коли шукаю засоби вираження в станковій графіці», – писав Г. Якутович.

Ідійсно, робота над дитячою книгою – ліногравюри до казок «Про липку і зажерливу бабу», «Про бідного парубка і Марка багатого» надихає художника по-новому організувати простір книги, по-новому зв'язати зображальні елементи і шрифт. Протиставлення об'ємних та пласких елементів ілюстрацій зумовлює змістовну насиченість пластичного цілого.

У обкладинці до казки «Про липку і зажерливу бабу» рисований шрифт не тільки виконує свою основну функцію, але й включається до орнаменту. Штрих гравюр в ілюстраціях – насичений, живописний і пластичний. Художник не йде шляхом прямого наслідування сюжету, для нього зображальне і виражальне рівноцінні. Завдяки уміло створених об'ємно-площинних відносин, декоративних і просторових форм білий аркуш паперу оживає.

Епічні теми не перестають вабити Г. Якутовича, і у 1965 році виходить проілюстрована ним книга М. Пригари «Козак Голота. Збірка оповідань за мотивами українських народних дум». Боротьба українського народу з турецькими завойовниками передається в площинному жорстко спресованому зображенні. Краса фактури гравюр надала особливу естетичну виразність всій книзі. Завдяки професійному відчуттю художника, віртуозному володінню різцем по матеріалу лінолеуму ілюстрації набули килимової орнаментики.

Ліногравюри на фронтисписах і шмуцтитулах, а також заголовки і буквиці підфарбовані аквареллю. Художник спланував свою роботу так, що підфарбована

акварельними фарбами гравюра, кожна її кольорова «зона» вступає у взаємодію з іншою, контрастує чи гармоніє у кольорі, створює образну цілісність кожної ілюстрації, не порушуючи єдності сюжетної лінії всього ілюстраційного циклу.

Кольорові фронтисписи, створені на основі народної зображальної традиції, передають фольклорний характер дум ближче до першоджерела і є більш привабливими для дітей.

У 1970 році з'явилася світ дитяча книга Д. Павличка «Золотий олень», в якій Г. Якутович вперше відмовляється від потужної, добротної гравюри на дереві чи лінолеумі, а звертається до офорту, в якому відчуються елементи народної вишивки, розписні кахлі для печі. Сюжет трактований як ряд подій, які розгорнулися одночасно, кожна з яких пов'язана з особливою просторовою зоною, яка вписується в трикутник, квадрат тощо. Цим зонам властиве гармонійне сполучення, яке створює єдине пластичне ціле. Геометризовані складні композиції до «Золотого оленя» передають психологічну гостроту сюжету, створюють характер стилістики ілюстрацій.

В офортах відсутні пустоти, кожен предмет композиційно і за змістом пов'язаний з розташованим поряд: таким чином підсилюється враження просторової цілісності образу.

В збірці оповідань М. Черемшини «Карби. Чічка. Злодія зловили» 1976 р. в ілюстраціях протиставляється красота лісів гір, до зубожілого життя селян. Так, в першому оповіданні «Карби» про трагічну долю сироти Петрика, важливу функцію виконують рамки, в яких великі квіти, метелики вписані в побутовий антураж української хати, що ще сильніше підкреслює контраст прекрасного оточення світу і руйнівної сили злиднів, трагічність подій побачених очима дитини.

Оформлення всіх трьох оповідань виконано в офорті. Дизайн оформлення асоціюється зі стилістикою модерна XIX – XX віків, це час написання оповідання.

Хочеться згадати і відомого за радянський часів художника Ю. Васнецова, для якого світ народної казки був невичерпним джерелом для творчого натхнення, який надихнув на створення багатьох чудових ілюстрацій для дітей.

Народне мистецтво збагачує творчість Ю. Васнецова в ілюстраціях якого багато спільного з яскравими народними картинками та декоративно-прикладним мистецтвом.

Написану для маленьких дітей казку Л.М. Толстого «Три ведмеді» художник проілюстрував з урахуванням специфіки віку дітей і виконав ілюстрації дещо спрощено в найбільш зрозумілій формі. Головні герої – ведмеді одягнені у яскравий народний одяг, ходять на задніх лапах і поводять себе як люди. Ілюстрації зрозумілі і несуть таке змістовне навантаження, що зміст казки стає зрозумілим навіть для дітей, які ще не вмють читати.

Таким чином, видатні художники досягли найголовнішої мети не тільки зробити дитячу книгу привабливою ззовні, але створити її такою, щоб вона розвивала, вчила думати і працювати.

Звичайно, якщо раніше основним джерелом інформації для дитини була книга, то зараз її місце зайняв комп'ютер. Але книга не втратить свого пізнавального значення ніколи. З її допомогою у дитини розвивається почуття прекрасного, формується естетичний смак.

Саме зараз проходить радикальна зміна смаків споживача. Все сильнішими стають позиції «нової»

дитячої книги. Вона надрукована на високоякісному папері по високим технологіям кольорового друку і має оформлення у надстійкій високоякісній твердій оправі.

Багато цікавих творчих ідей були реалізовані на базі сучасних видавництв, профілем яких є дитяча книга. Найпровідніші видавництва дитячої літератури – «Веселка», «Махаон», «А-ба-ба-га-ла-ма-га» та ряд дитячих періодичних видань «Малютко», «Барвінок», «Пізнайко», «Соняшник», «Дивосвіт» та інші випустили в світ багато видань, різних за дизайном та призначенням, у сучасному оформленні, проілюстрованих найкращими майстрами книжкової графіки, для дітей від наймолодшого віку до юнацтва.

Особливе місце у національному рейтингу провідних видавництв займає видавництво дитячої літератури «А-ба-ба-га-ла-ма-га». З ним співпрацюють десятки кращих художників-графіків таких як: В. Єрко, О. Кошель, К. Лавро та багато інших.

Без перебільшення найяскравішою постаттю є переможець мистецьких та книжкових виставок, автор малюнків до книги-переможця всеукраїнського конкурсу «Книга-року» – «Снігова королева» Г.Х. Андерсена, яка здобула перемогу у трьох номінаціях: «Найкраща дитяча книга», «Найкрасивіша книга», а також Гран-прі «Книга року – 2000», володар титулу «Людина книги», як найкращий художник 2002 року за версією московського «Книжного обозрення» – В. Єрко. Ним були проілюстровані і багато інших цікавих дитячих видань – книги Пауло Коельо, «Казки Туманного Альбіону» та багато інших.

Висновки. Тенденції, які прослідковуються в оформленні дитячої книги сьогодні свідчать про те, що поняття «дитяча книга» змінює смисл. Змінюється не асортимент дитячої книги, а змінюються вимоги до її оформлення, коли у книги мають бути два повноцінні автори – автори тексту та автор ілюстрації.

Дизайнер книги, художник-ілюстратор при розробці макету, конструкції та колористичного вирішення має враховувати головну вимогу щодо відтворення змістовного навантаження, яке несе в собі казка. Застосування різних методів оправки, простий і виразний дизайн, оптимальний шрифт, елементи оформлення та декору, дорогі матеріали для виготовлення книжного блоку, складна обкладинка – все це має не просто зацікавити дитину, а допомогти їй взяти участь у казці.

Саме така книга як книжно-художній продукт змушує нас звертатися до кращого творчого доробку радянських художників, які створювали книги не тільки для читання, сприйняття візуального ряду, а, що найголовніше, – для навчання під час гри.

Перспективи дослідження. Дизайн української сучасної дитячої книги чекає на подальші комплексні дослідження в контексті органічного наслідування найкращих здобутків українських книжкових графіків.

Література:

1. Афанасьєв В.А. Українське радянське мистецтво 1960-1980-х років (нариси з історії українського мистецтва). – К.: Мистецтво, 1984. – 224 с.
2. Валуєнко Б.В. Архитектура книги. – К.: Мистецтво, 1976. – 212 с.
3. Попова Л.И. Г. Якутович. Мастера советского искусства. – М.: Советский художник, 1987. – 143 с.
4. Ляхов В.Н. Очерки теории искусства книги. – М., 1971. – 256 с.
5. Шпаков А.П. Книга і час. – К.: Дніпро, 1977. – 122 с.
6. Шпаков А.П. Художник і книга. – К.: Мистецтво, 1973. – 248 с.